

ПСИХОБІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС ДРАМАТУРГІЇ І. ТОБІЛЕВИЧА

Михида С.П., д. філол. н., професор

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті осмислюються особливості впливу психотравми роду на долю й особливості драматургічного дискурсу Івана Тобілевича.

Ключові слова: психобіографізм, психотравма, мегатекст, марнославство.

Михида С. П. ПСИХОАВТОБИОГРАФИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ДРАМАТУРГИИ И. ТОБИЛЕВИЧА / Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, Украина.

В статье осмысливаются особенности влияния психотравмы рода на судьбу и особенности драматургического дискурса Ивана Тобилевича

Ключевые слова: психобиографизм, психотравма, мегатекст, тщеславие.

Mykhida S. P. PSYCHOBIOGRAPHICAL DISCOURSE OF I. TOBILEVICH DRAMA THEORY / Kirovograd State Pedagogical University named after Vladimir Vynnychenko, Ukraine.

The article focuses on the peculiarities of impact of tribe psychotrauma on the fate and features of dramaturgic discourse of Ivan Tobilevich

Key words: psychobiographism, psychotrauma, megatext, vanity.

Сучасний етап розвитку літературознавчих методологій демонструє інтенсивний процес оновлення, а точніше, збагачення вже вироблених підходів до осмислення феноменів духовного буття. Одним із виявів цих інтенцій є еволюція т. зв. біографічного методу, який мало зазнав змін від Сент-Бьовових часів. Прагнення позбутися колоніального «синдрому» резонувало в методології дослідження життєвої й творчої долі письменника вдалим експериментальним залученням прийомів і підходів психоаналітики й екзистенційної психології для реконструювання тих підсвідомих чинників, якостей особистості, специфіки перебігу психічного життя видатної людини, що мали безпосередній вплив (вихід) у сферу її мистецької самореалізації, визначали ракурси художнього мислення автора, формували його стилізову манеру, художній світ тощо. Найвагоміші теоретичні і практичні здобутки у цьому контексті мали праці Н. Зборовської “Код української літератури”, А. Печарського “Психоаналітичний аспект української белетристики першої

третини ХХ сторіччя”. Варіантом такого міждисциплінарного сполучення літературознавчих підходів і принципів психологічної науки є розроблена нами методологія реконструкції психопортрета письменника.

На відміну від запропонованих літературознавчих стратегій Н. Зборовської, А. Печарського, де оцінки естетичного явища базуються на окресленні виключно специфіки психоаналітичного аспекту особистості митця, створення психопортрета художника передбачає синтетичність підходів психолого- та психоаналітичного вивчення особистості на матеріалі його мегатексту – спогадів сучасників, епістолярію, автобіографій і текстів психобіографічного та психоавтобіографічного характеру.

Саме з позицій цієї концепції пропонуємо наближення до особистості відомого драматурга І. Тобілевича (І. Карпенка-Карого) – письменника, характер, доля, творчість котрого була символічною репрезентацією драми української інтелігенції перехідної доби. Ця інтригуєча теза, безсумнівно, потребує деяких роз’яснень, які окреслять напрям наших розмислів.

Незважаючи на десятки монографій і сотні статей, присвячених драматургові, його неординарна особистість залишається загадковою для українського літературознавства. На наш погляд, це зумовлено почасти нехтуванням, почасти одноплановістю трактування історико-культурного, соціального та психобіографічного факторів розвитку і становлення його творчої індивідуальності.

І. Тобілевич – нащадок української шляхти, представник духовної аристократії нашого народу, степової станової еліти, котра, потрапивши в “палкі обійми Росії”, втратила свій соціальний статус і перспективи для адекватної самореалізації на теренах служіння своєму народові. Шляхетські, козацько-старшинські роди, що “були понижені ходом історії як суспільна еліта, лише через кілька поколінь змогли “вибитися” в управителі і лише синами своїми повернутися до духовної еліти свого народу” [3, с. 14], – писав Л. Куценко. Така доля судилася і Карпу Адамовичу Тобілевичу – “доказывающему дворянину”, аристократичне походження котрого зберігала тільки родова пам’ять. Про це, зокрема, свідчать спогади М. Тобілевича, який, пишучи про життя І. Тобілевича, зауважував: “Батько його, Карпо Адамович, був *бідний дворянин* Київської губернії, Чигиринського повіту, мати – *козачка* Катеринославської губернії. *Все своє життя Карпо Тобілевич служив по поміщиках за управителя* (курсив наш. – С. М.), і тільки на старості літ жив на хуторі Надеждовці” [7, с. 20].

Ця ситуація з точки зору психології мала стресовий характер і трансформувалася в **психотравму** батька і його нащадків. Психологи стверджують, що будь-які події зовнішнього характеру, які руйнують світовідчуття людини, її внутрішнє уявлення про буття, “б’ють” по життєвій позиції людини, мають травматичне значення для психіки не тільки цієї особистості, але й надовго залишаються у її родовому полі [див.: 2]. Травматичний досвід впливає на життя не лише особистості, а й на життя її нащадків: вони можуть переживати відчуття тривоги, паніки, страху, неспокою, невротичні стани тощо. Досить часто психотравма в нащадків дає про себе знати на підсвідомому рівні, виявляється в низці комплексів, формує специфічне ставлення до батьків – носіїв травматичного досвіду: від ненависті, страху перед ними до благоговіння і поклоніння, необхідності допомогти їм позбутися болісних переживань.

Тож, беручи до уваги родовід І. Тобілевича, можемо стверджувати, що як особистість він формувався в складній у психологічному аспекті ситуації соціокультурної нереалізованості свого потенціалу як представника еліти. Про те, що діти Карпа Тобілевича, Іван зокрема, були справжнісінькими аристократами духу, свідчить сама загадка їхньої родини, “феномен роду Тобілевичів”, як висловився про це В. Панченко. “Не так часто траплялося, – зауважує дослідник, – щоб в одному сімейному гнізді викалилося аж чотири яскравих і дужих таланти, чотири зірки національної культури”. І далі продовжує вчений: “Загадка отого степового женьшеню (О. Гончар. – С. М.), що так рясно вродив на берегах Висі й Інгулу, вражає, змушуючи думати про незнищенність, неубієнність українського духу, який не раз воскресав із попелу, поставав із руїн, щоб знову гордо ствердити: “Ми – є, ми – вічні, як саме життя” [4, с. 311].

Із цієї плеяди первісток Іван був найбільш здібним і найталановитішим, як показують спогади братів – Панаса Саксаганського та Миколи Садовського. У 14 років закінчив повітову школу “майже найпершим учнем” (вступив у 10 років), після закінчення якої самостійно заробляв на життя, працюючи писарем у станового пристава, згодом – секретарем повітового поліцейського управління в Єлисаветграді. Інтелектуальний і духовний потенціал І. Тобілевич мав надзвичайний, проте освіту довелося обмежити 4 класами, а далі – самоосвіта, ознайомлення з найкращими західноєвропейськими творами, філософськими працями. У Тобілевичів була непогана бібліотека [5, с. 38], окрім того, відбулося зближення Івана з родом Тарковських – представників духовної і культурної еліти тогочасного Єлисавета, дворян із тривалою родовою історією.

Саме ці процеси загострили латентне внутрішнє, витіснене в підсвідоме переживання окресленої вище психотравми. Український аристократ духу в умовах тогочасної соціальної політики, фактичної денационалізації українського суспільства був позбавлений будь-яких можливостей для самореалізації, реалізації свого духовного потенціалу. Чи не трагедія це? Загострення психотравми супроводжувалося ще й

яскравими картинами життєвої перспективи – перед очима була доля батька – поміщицького попихача. Така ситуація, на наш погляд, зумовила кілька психологічних колапсів, що визначили зміну життєвого шляху і позначилися на специфіці драматичних творів митця.

Насамперед, зауважимо, що у випадку із І. Тобілевичем, маємо справу з психотравмою, яка обумовила нереалізованість бажань особистості, стимулювавши його марнославність (точніше – честолюбство). З. Фройд, аналізуючи природу художньої творчості, писав: “Незадоволені бажання – рушійні сили фантазій, і кожна окрема фантазія – це здійснення бажань, коректура невдоволеної дійсності. Рушійні бажання – різні, залежно від статі, характеру та обставин життя особи, що фантазує. Проте їх досить легко згрупувати за двома головними напрямками. Це *або марнославні бажання, які служать для підвищення особи* (курсив наш – С. М.), або ж еротичні” [9, с. 86–87]. У чоловіків, на відміну від жінок, за спостереженнями психоаналітика, поряд із еротичними, важливими є егоїстичні, марнославні бажання. Тож цей психологічний стимул, детермінований родовою пам’яттю про психотравму нереалізованого шляхетства, визначає звернення І. Тобілевича до мистецької сфери – театрального мистецтва. Зауважмо, вибір напрямку самореалізації теж має психологічні підтексти. На середину XIX ст. театральна сфера була досить демократичною: Мельпомена була прекрасним засобом розваги і повчання “сірих” народних мас, трупи складалися переважно із аматорів або талановитих акторів – вихідців із міщан, селян (були колишні кріпаки – своєрідний рецидив кріпосних театрів). Це була та культурна “цілина”, на якій особливо яскраво запалювалася зірка таланту.

Окрім того, за спогадами сучасників, І. Тобілевич був артистичною натурою, а лицедійство – органічним складником його натури, рисою його особистості. Софія Тобілевич, характеризуючи сценічне перевтілення чоловіка, підкреслювала достовірність, природність його гри. “Іван Карпович, – згадувала вона, – *тримає себе на сцені так просто й природно, як у себе вдома*. Грав він, зовсім не підкреслюючи окремих характерних рис своїх персонажів, а проте *в його виконанні всі вони здавались насправді живими*. ... Усі ті ролі, які одна по одній почали переходити до Карпенка-Карого, знайшли в його особі сильного актора, який мав уже свою, дуже характерну для нього манеру грати. Вона полягала у *повній невимуженості поведінки на сцені, у спокійних рухах, в скупих жестах, при повній відсутності комікування або перегравання для більшого ефекту*, як то траплялось у грі інших, навіть досвідчених акторів. *Простота, натуральність* (курсив наш – С. М.) – саме життя” [8, с. 54]. В автобіографічній діалогії “Суєта” і “Житєйське море” Іван Барильченко – художнє alter ego драматурга – актор, наділений надзвичайним талантом перевтілення. Згадуючи дитячі і юнацькі роки, його брати Петро й Михайло акцентували на задатках лицедія, що виявилися у вмінні вхоплювати характерні риси поведінки, мовлення певної людини (попа, вчителя) і пародійно відтворювати їх, у звуконаслідуванні (Іван шебетав соловейком), прекрасному виконанні народних пісень тощо. Ці ж риси є знаковими для таланту Івана Тобілевича.

Спосіб самореалізації, обраний Іваном Карповичем, стимулював його конфронтацію з батьком, який не любив театр. П. Саксаганський згадував: “Батько не любив театру і ставився байдуже до нього. Мати, навпаки, кохалася в ньому” [6, с. 30]. Карпо Адамович вважав цю справу вельми непевною затією, і аж ніяк не сприймав як можливу кар’єру чи спосіб соціалізації. Отже, вчинок старшого сина був способом витіснення родової пам’яті про психотравму, з одного боку, а з іншого, – бунтом проти стагнації національного духу.

Складна, драматична доля патріарха роду Тобілевичів – шлях, сповнений принижень, неможливості адекватної духовної самореалізації в межах національного буття, – сформувала в Івана Тобілевича неприйняття позиції примирення, якою йшов батько. Стає очевидним розуміння необхідності бунту проти патріархальщини, яка визначалася культурною замкненістю в селянському побуті, старосвітських звичаях і традиціях, закостенілістю світогляду. Дискредитація образу батька (а в його іпостасі – й духовно виплеканої української аристократії, що перетворилася на провансальців не тільки станом, але й духово) відбувається в знакових для доробку Івана Тобілевича драматичних персонажах – Мартина Борулі, Терентія Гавриловича Пузиря, Герасима Никодимовича Калитки. Поетика цих образів має амбівалентну природу – трагікомічну, закорінену в специфіці авторського світовідчуття. І. Тобілевич усвідомлював відносність тих цінностей, існуючих критеріїв оцінки буття, яких дотримувався батько, а слідом за ним і хазяїн-селянин – культурний тип українського національного життя XIX ст. (Землеробство – єдина сфера самореалізації українця-господаря, представника духовно змізернілої української аристократії. Закорінена в ґрунті, вона досить швидко втратила рештки національної самосвідомості і почуття гідності, відмовилася від моральних абсолютів, які намагалася компенсувати багатством, соціальним статусом, здобутим завдяки грошам). Більше того, така перспектива життя драматурга не влаштовувала, не бачив він за нею майбутнього й у масштабах національного життя. Зріла епоха свободи, що затягувала у свій вир і окрему людську одиницю, і націю. Тому-то крізь призму комічного автор виявляє ретроградність їхніх поглядів: життєва програма доведена до абсурду (Мартин Боруля в гонитві за дворянством ледь не втратив своє господарство, не позбавив долі доньку, ледь не зламав життя Стьопочці; Пузир і Калитка, стягуючи земельку, нарощуючи капітали, вдалися до злочинів і прогнали).

Послугуючись термінологією Н. Зборовської, можна твердити, що І. Тобілевич прагне сформувати і реалізувати у своїй драматургії “батьківський національний код”, що “втілює духовну мужність і її критичне відношення до несвідомого та різноманітних перверсій, пов’язаних із неподоланою інстинктивною спадщиною” [1, с. 30]. Його драми “Мартин Боруля”, “Сто тисяч”, “Хазяїн” стають вершинними в подоланні психотравми нереалізованої елітарності не тільки в особистому варіанті, а й у межах нації. Реалізм як естетична домінанта його творчості була виявом цього “батьківського коду”. Психологізм – засобом аналітичного дослідження і психодіагностики особистих (родових) і національних комплексів. Виявлення їх – це шлях до усвідомлення і переборення, наслідком чого має бути формування нового формату національної самосвідомості, адже “утворення психічної інстанції ідеалу-Я (Над-Я) означає у психоаналізі народження феномену мужності” [1, с. 27]. Саме це й стало творчим завданням І. Тобілевича – драматурга, котрого недаремно найменовано “батьком” українського театру. Окрім того, в межах художньої площини вирішувалися й особисті конфлікти (долався комплекс меншовартості та другорядності, упослідженої елітарності). Сучасники підкреслювали фізичні та психологічні *ознаки мужності* в поставі, характері й у моделі соціальної поведінки драматурга. Так, П. Саксаганський говорив про брата як про “атлета” і “богатира”, “найсильнішого в родині”, дружина Софія підкреслювала його “батьківську мудрість”, “щирю сердечність до дітей”, вона хилилась до нього, як “покривджена дитина до батька”, тощо.

Тож дослідження значення й ролі родової психотравми І. Тобілевича дає можливість під новим кутом зору подивитися на психопоетикальні складові манери драматурга, визначити компенсаційний характер його таланту, дати психоаналітичне роз’яснення витоків і стимулів творчого обдарування митця, пояснити з позиції екзистенційної психології трагікомічність як характерну ознаку його художнього мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зборовська Н. Код української літератури : Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія / Н. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
2. Калинин И. Психологический кризис с точки зрения личностного смысла / И. Калинин // Антикризисное поведение : сущность, проблемы, тенденции / под общ. ред. Н. Калининой, М. Лукьяновой. – Ульяновск : ИПК ПРО, 2000. – С. 11–24.
3. Куценко Л. Народу самостійні діти / Л. Куценко. – Кіровоград : Спадщина, 2005. – 119 с.
4. Панченко В. «Він був одним із батьків українського театру...» / В. Панченко // Театр як доля. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2012. – С. 309–329.
5. Пільгук І. Іван Карпенко-Карий (Тобілевич) / І. Пільгук. – К. : Молодь, 1976. – 294 с.
6. Саксаганський Панас. Із мемуарів «По шляху життя» / П. Саксаганський // Спогади про Івана Карпенка-Карого. – К. : Мистецтво, 1987. – С. 25–43.
7. Тобілевич М. Спомини про І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) // Спогади про Івана Карпенка-Карого / М. Тобілевич. – К. : Мистецтво, 1987. – С. 19–25.
8. Тобілевич С. Із мемуарів «Мої стежки і зустрічі» / Софія Тобілевич // Спогади про Івана Карпенка-Карого. – К. : Мистецтво, 1987. – С. 50–155.
9. Фройд З. Поет і фантазування // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М.Зубрицької / Зигмунд Фройд. – Львів : Літопис, 1996. – С. 83–91.